

УДК 373.5.13:811.161.2+(371.38:371.321.3)

ЯК УЧИТИ УЧНІВ ЗАПИТУВАТИ – ВІДПОВІДАТИ НА ОСНОВІ ТЕКСТ-МЕТОДУ

Бондаренко Неллі Володимирівна,

к. п. н., ст. н. с.,

провідний науковий співробітник

Інститут педагогіки НАПН України

м. Київ, Україна

Анотація: акцентовано життєву важливість здатності запитувати – відповідати для успішного життєздійснення особистості; визначено найважливіші вміння; обґрунтовано систему опанування мистецтва запитань – відповідей на основі тексту із застосуванням текст-методу; описано досвід успішного застосування розробленої автором системи у навчанні української мови, її доведені переваги та ефективність.

Ключові слова: мистецтво запитувати – відповідати; 5-етапна система опанування; текстоцентричний підхід; текст-метод; досвід упровадження.

В оновленому переліку топ-10 навичок 2025 року Світовий Економічний Форум вказав такі як аналітичне мислення та інноваційність; здатність до активного навчання та розроблення освітніх стратегій; вміння аналізувати й критично мислити; комплексно вирішувати проблеми; бути креативними, оригінальними та ініціативними; мати лідерські якості та здійснювати соціальний вплив; використовувати технології, моніторинг та контроль; володіти дизайном технологій та програмуванням; бути стійкими, стресостійкими та пластичними; вміти аргументувати, вирішувати проблеми й продукувати ідеї. З-поміж ключових життєутворювальних умінь, які забезпечують формування зазначених топ-навичок і співвідносних компетентностей, виокремлюють здатність запитувати – відповідати –

формулювати доцільні присутні запитання, ставити їх і заохочувати адекватно, вдумливо й конкретно відповідати.

У наукових джерелах [1–8] обґрунтовано актуальність порушеної проблеми; з'ясовано об'єктивні й суб'єктивні причини невміння учнів запитувати–відповідати; доведено необхідність цілеспрямованого навчання цієї здатності; розкрито сутність понять запитання – відповідь, схарактеризовано їх ознаки, види, типи і форми; відстежено взаємозв'язок між запитанням – відповіддю; проаналізовано й узагальнено основні класифікації запитань; визначено ключові вміння мистецтва запитувати – відповідати; розкрито їх потенційні можливості з огляду на компетентнізацію освіти і соціалізаційну спрямованість; описано методи і прийоми навчання, засновані на різних типах запитань – відповідей, зокрема під час роботи з текстом тощо. Вихід за межі простих запитань, які потребують репродуктивної відповіді, й робота з усистемненими на основі науково обґрунтованої теорії дасть учням розуміння того, що знання виходять далеко за межі наявних у підручнику й повідомлених педагогом, а опанування фактичних знань – лише перша, хоча й надважлива, освітня сходинка. Вони мають навчитися працювати з найрізноманітнішими джерелами інформації, здобувати її звідусіль, визначати достовірність і цінність, аналізувати, синтезувати, зіставляти, трансформувати, інтерпретувати, оцінювати, інтегрувати й доцільно застосовувати для покращення якості життя – власного й інших людей. У старшій школі, де в учнів активно розвивається дослідницький тип мислення, пізнавальна функція запитань посилюється, корегується їх доцільність і логічна структура, удосконалюються навички постановки запитань, оптимальність, точність і грамотність формулювань. Мистецтво ставити запитання й відповідати на них передбачає здатність педагога-предметника користуватися ефективними методами і прийомами, що ґрунтуються на алгоритмі запитань – відповідей. Вони мають цілий ряд переваг порівняно з твердженнями.

Навчаючи здобувачів освіти мистецтва запитувати – відповідати, слід мотивувати їх засвоїти такі загальні правила: запитання має бути доцільним,

посутнім, коректним, продуманим, правильно сформульованим за змістом і за формою; уникайте багатозначних слів, провокаційних і риторичних запитань; за необхідності конкретизувати щось зробіть стислу передмову; формулюйте прості запитання чітко, стисло і зрозуміло; якщо запитання складне, розбийте його на прості й поставте їх послідовно; формулюючи запитання, враховуйте особистий досвід співрозмовника у сфері обговорюваної проблеми. Відповідаючи на запитання, слід додержуватися таких правил: відповідайте чітко, однозначно і стисло; відповідаючи на некоректне запитання, вкажіть на його некоректність і дайте гідну відсіч; відповідаючи на складне диз'юнктивне запитання, досить дати інформацію на одне із запитань, які входять до нього, а під час відповіді на кон'юнктивне – на кожне вхідне запитання окремо; дбайте про більшу інформативність відповіді щодо запитання. Одним із найефективніших в опануванні учнями мистецтва запитувати – відповідати є метод роботи з текстом, текстовий метод, або текст-метод. Його професійне застосування дає змогу уконтекстнити в змодельовані життєві обставини формування в учнів здатності ставити доцільні присутні запитання й адекватно реагувати на них, розв'язуючи реальні проблеми і покращуючи якість життя.

Науково обґрунтовано й доведено на практиці ефективність, доцільність і природність опанування мови загалом і мистецтва запитувати – відповідати зокрема на текстах різноманітної різногалузевої тематики. Вона відбиває реальні щоденні життєві потреби й проблеми різного рівня складності, які доводиться розв'язувати кожному, та виклики для прийдешніх поколінь, що їх ставить цифрове глобалізоване суспільство. Багаторічний досвід навчання української мови за лінійкою підручників для 5–11 класів, розроблених на основі текстоцентризму [9; 10] підтверджує, що здобувачі освіти мотивованіше, швидше, якісніше, краще сприймають, усвідомлюють, відтворюють, закріплюють; тривкіше засвоюють і опановують уміння запитувати–відповідати на основі фабульних сюжетних текстів, на противагу окремим розрізненим реченням, не співвіднесеним із життєвою ситуацією. Текст-метод дає змогу учити здобувачів освіти запитувати – відповідати на якісно новому рівні, з

урахуванням соціалізаційних детермінант. Текст-метод передбачає побудову розгалуженої системи запитань – відповідей: пошук у тексті готових відповідей на поставлені запитання; відповіді на готові запитання; формулювання прихованих у тексті запитань (відповідей) і відповіді на них; віднайдення імпліцитно наявних у тексті запитань, відповідей на які в ньому немає, й реагування на них; робота з текстом, де в запитанні міститься підказка; самостійна постановка запитань до тексту тощо. Отже, вся робота із запитаннями й відповідями ґрунтується на тексті. Текст, як вмістилище інформації, є каталізатором для самостійного конструювання учнями запитань і відповідей за рахунок стимулювання всіх видів інтелектуальної діяльності. Винесене в назву тексту запитання підсилюється запитаннями за змістом, які дають змогу побачити проблему чи предмет розгляду з різних сторін. Послідовний ланцюжок запитань дає учневі надважливе розуміння того, що нове знання породжує нові запитання.

Тексти з прихованими запитаннями придатні для ведення діалогу із застосуванням діалогічного методу, коли учень має можливість ставити запитання; давати орієнтовну відповідь і перевіряти її правильність чи хибність у продовженні читання. Ефективно зарекомендували себе запитання–завдання на прогнозування. Методична доцільність, а отже, й ефективність тексту забезпечується не тільки пізнавальною, розвивальною і виховною цінністю, комунікаційною перспективою, характером і властивостями самого тексту, а й позатекстовим компонентом, який охоплює апарат тренування й засвоєння навчального матеріалу, формування українськомовної та ключових компетентностей. Основні вимоги до системи передтекстових і післятекстових завдань – компетентнісна й комунікаційна спрямованість, відповідність конкретним методичним цілям, багатофункціональність. Запитання і завдання формулюються на основі таких вимог, щоб за їх допомогою здобувачі освіти могли: активізувати пізнавальну, мисленнєву і мовленнєву діяльність; відображати у відповіді основний зміст відповідної інформаційної частини тексту, а не якогось окремого речення; з'ясовувати розуміння змісту

прочитаного; за доцільними, присутніми, точними й зрозумілими запитаннями прогнозувати й формулювати адекватну відповідь; розв'язувати різнотипні, зокрема й проблемно-пізнавальні та пошукові задачі. Всі запитання у комплексі мають становити адаптовану інтерпретацію тексту. Опанування мови на основі тексту із застосуванням текст-методу закладає функціональне подання й вивчення мовної теорії, уконтекстнене в живу матерію мови; тематико-змістове підґрунтя засвоєння мови й мовлення; гармонізує мисленнєво-мовленнєвий розвиток учнів; забезпечує комплексне збалансоване прогресування їх мовленнєвої діяльності в усіх видах (аудіюванні, говорінні, читанні, письмі); сприяє утвердженню й особистісному присвоєнню системи абсолютних цінностей тощо. Система завдань і вправ з опанування учнями мистецтва запитувати –відповідати має бути увідповіднена основним загальнодидактичним принципам і відповідно структурована: відповіді на готові запитання до тексту; комбінування запитань до тексту й відповідей; самопостановка запитань і відповіді на них; самостійне виявлення прихованих у тексті запитань; самостійне формулювання запитань до тексту й відповіді на них; формулювання запитань – відповідей і гіпотез по ходу читання.

1. Відповіді на готові запитання зазвичай потребують пошуку в тексті інформації й репродукування, відтворення її без значної видозміни. *Структурно* вправи першого етапу складатимуться з таких компонентів: а) дотекстові завдання (прочитати текст; з'ясувати значення незнайомих слів; відпрацювати вимову); б) текст (суцільний); в) післятекстові завдання (запитання за змістом і мовною формою тексту). Слід прагнути, щоб навіть відповіді на нескладні запитання після тексту активували розумову діяльність учнів. Тому готові запитання передбачають не просте копіювання інформації, а її смислової переробку, компресію, що стимулюють усі види інтелектуальної активності (пояснення фактів, явищ, подій; виявлення їх істотних ознак, смислових, причинно-наслідкових зв'язків; з'ясування найважливішого у висловленні; ставлення автора до розказаного, описаного, його позиції; визначення достовірності викладених фактів, подій, явищ; об'єктивне

оцінювання, зокрема й критичне; реагування на висновок тощо). Попри те що готові ступеневі запитання імплементовані у зміст тексту, ми віднесли їх до наступних етапів роботи, адже такі запитання потребують більш складної мисленнєвої і прогностичної роботи, ніж репродуктивна відповідь. *Результатом* роботи над запитаннями й відповідями на цьому етапі мають стати: сформоване в учнів розуміння того, що за допомогою запитань можна актуалізувати й пріоритетизувати проблему; здобути необхідну інформацію; усвідомлення необхідності орієнтуватися в обговорюваній проблемі, зокрема і в ситуації невизначеності; вміння відділяти відоме від невідомого, відокремлювати істотне від неістотного; визначати об'єкт пошуку; дізнаватися про джерело інформації; уявлення про різноманітність запитань; нагромадження різних питальних зразків, кліше; здатність знаходити в тексті відповіді на запитання; розміщувати запитання у послідовності, яка відповідає змістові тексту, й давати на них відповіді; вибирати правильну відповідь на запитання до тексту з-поміж кількох; давати усні й письмові відповіді на готові запитання за текстом; ставити такі самі запитання співрозмовникові; перепитувати про щось (уточнювати щось); пересвідчуватися в достовірності інформації тощо.

2. Самостійне формулювання запитань до тексту й відповіді на них передбачають таку *структуру* вправ: 1) передтекстові завдання (читати текст і відповідати на передбачувані ступеневі запитання, пересвідчуючись у правильності / хибності своєї версії під час подальшого читання); 2) текст зі ступеневими запитаннями; 3) післятекстові завдання (запитання за змістом і мовною формою тексту). Завдання другого етапу націлюють на формування здатності так читати текст, щоб запитання самі приходили на гадку, виникали у процесі читання. Найпридатніше для цього так зване *перерване читання*, або *читання з зупинками / паузами* для запитань. До таких запитань належать *ступеневі*. Вони природно виникають у тих місцях, де є потреба зупинитися, з'ясувати щось і одержати відповідь, щоб рухатися далі в пізнанні, де автор запрошує до роздумів. Зупинка на місці такого запитання є своєрідною

підказкою, що стимулює розвиток думки, подальші розмірковування й висунення версій подальшого розвитку подій. Учень здобуває можливість перепочити, сформулювати запитання, спрогнозувати відповідь і цілеспрямовано шукати підтвердження або спростування своєї версії під час подальшого читання. Такий формат перерваного тексту дає змогу організувати роботу як діалог із текстом. До завдань цієї групи відносимо виконання інструкцій по ходу читання; передбачення запитань, які можуть прийти на гадку або виникають у читачів; звірка їх за продовженням тексту; з'ясування того, на які запитання можна знайти відповіді в тексті, а на які – ні тощо. Діалогівання на основі тексту мотивує, зацікавлює учнів, активізує їх пізнавальну й мисленнево-мовленнєву діяльність, дає можливість зжитися з темою, побачити проблему з несподіваного ракурсу, розвивати емоційну сферу. *Результатом* цього етапу роботи мають стати: розвиток антиципації (здатності передбачувати); вміння доповнювати запитання до тексту; складати запитання визначеного виду; формулювати запитання до тексту з певною метою, відповідно до поставлених цілей (зокрема й прописаних у Таксономії Блума); обстоювати власну позицію, аргументувати її; наводити приклади з тексту, доповнювати їх прикладами з життєвого досвіду; висновувати; удосконалювати смисл і мовну форму запитань і відповідей; доповнювати, розширювати, перефразовувати, трансформувати, перебудовувати, об'єднувати запитання / відповіді у максимальній кількості варіантів; редагувати питальні речення, а також відповіді.

3. Комбінування запитань до тексту й відповідей вкладається у таку *структуру* вправ: 1) передтекстові завдання (читати й відповідати на ступеневі запитання, звіряючи свої імовірні пояснення з продовженням тексту); 2) текст з інкрустованими в нього запитаннями; 3) післятекстові завдання (запитання за змістом і суто мовні). Завдання третього етапу вбирають попередні, чергуючи їх. Це читання з розбивками й відповіді на готові запитання по ходу читання; з'ясування умов достовірності наведеної в тексті інформації; звіряння імовірних пояснень наявних у тексті фактів з його продовженням; відповіді на

запитання на передбачення щодо викладених у тексті фактів, подальшого розвитку відображених у тексті подій; звіряння передбачень із продовженням тексту; завдання на розмежування фактів і викладених у тексті гіпотез; висновування, пояснення цих гіпотез; самопостановки запитань до тексту; звіряння їх із поставленими в самому тексті запитаннями тощо. *У результаті* учні мають опанувати перелічені вміння, а також здатність формулювати запитання, викликані певними твердженнями в тексті; визначати й заповнювати прогалини в знаннях, які унеможливають відповіді на запитання.

4. Формулювання запитань-відповідей і гіпотез, що виникли по ходу читання передбачає таку *структуру* вправ: 1) передтекстові завдання (виконуйте інструкції по ходу читання – дати свої пояснення чому-небудь; сформулювати запитання, що виникли; відповісти на них; звірити відповідь із продовженням тексту; висунути гіпотезу); 2) текст з інструкціями. Завдання цього виду охоплюють постановку запитань і передбачень, які виникають по ходу читання; формулювання імовірних відповідей і припущень на основі повідомленого автором та звіряння їх із подальшим текстом; висловлення здогадок щодо розвитку подій, про які інформує автор; надання імовірних пояснень викладених у тексті фактів і явищ із наступною звіркою їх із першоджерелом; самостійне формулювання й постановка запитань по ходу читання; формулювання випереджувальних запитань по ходу читання тощо. Завдання цієї групи містять первинну підказку – запитання або спонування висунути гіпотезу. Наявна в наступних завданнях підказка менш виражена. Учням пропонується обговорити запитання і з'ясувати їх дослідницький потенціал. Потім, розподіливши запитання між групами, відшукати відповіді у додаткових джерелах, у Всемережжі, й оприлюднити їх, зокрема й у вигляді ідей та гіпотез. *Результатом* цього етапу роботи над запитаннями – відповідями мають стати вміння пояснювати наявну в тексті інформацію; самостійно формулювати випереджувальні запитання, а також імовірні відповіді і припущення; здогадуватися за наведеними відповідями, які запитання було поставлено до тексту; висловлювати своє ставлення до певного

аспекту проблеми; висувати ідеї, гіпотези щодо вирішення тих чи інших порушених у тексті проблем.

5. Самостійне виявлення прихованих у тексті запитань; самопостановка запитань і відповіді на них визначають відповідну *структуру* вправ: 1) передтекстові інструкції (прочитати текст; знайти приховані в ньому запитання й відповіді); 2) текст (суцільний). Вони мають на меті заповнити наявні прогалини в знаннях учнів за допомогою реагування на запитання, що залишилися без відповіді. Завдання полягають у віднайденні в тексті без жодних підказок імпліцитно наявних запитань і відповідей на них, а також самостійне формулювання власних запитань, які виникли у зв'язку з проблематикою тексту, й відповіді на них. Педагог спонукає учнів ставити відкриті запитання, що потребують логічного мислення, максимальної концентрації уваги, розгорнутих відповідей і показують, наскільки глибоко зчитано закладені в тексті смисли. У результаті учні вкотре пересвідчуються, що чим більше вони дізнаються, тим більше виникає нових запитань, що закономірно для розумнішання людини. У *результаті* заключного етапу учні мають набути вмінь знаходити в тексті й формулювати у формі запитань нерозв'язані проблеми, які автор залишив без відповіді; здійснювати пошук у додаткових джерелах інформації, що уможливить відповідь; прогнозувати запитання, які доцільно поставити за змістом тексту тощо. Описана методика, заснована на поетапній послідовності роботи й успішно впроваджена у шкільну практику, дає можливість результативно формувати в учнів надважливу здатність запитувати – відповідати; усистемнити набуття українськомовної (предметної) та ключових компетентностей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко Н. В. Українська нова школа у контексті світових трендів освіти. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions* : матер. VII Міжнар. наук. конф. Штутгарт, 2019. С. 304–316.
2. Бондаренко Н. В. Запитання як пусковий механізм світопізнання й

компетентнісного навчання. *Fundamental and applied research in the modern world*. Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2020. Pp. 195–204.

3. Бондаренко Н. В. Уміння запитувати й відповідати як невід’ємний складник компетентнісного навчання. *World science: problems, prospects and innovations* : Abstracts of the 4th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2020. Pp. 210–219.

4. Бондаренко Н. В. Компетентнізація шкільної освіти: українська версія. *Science and society: Proceedings of the 13th International conference*. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada, 2019. Pp. 124–135.

5. Васьківська Г. О. Формування комунікативної компетентності старшокласників на основі засвоєння системи знань про людину. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 2(96). С. 52–58

6. Бондаренко Н. В. Робота з текстом на уроках української мови. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2008. 56 с.

7. Русалкіна Л. М., Косянчук С. В. Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 28–31

8. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Дидактико-методичні засади сучасного уроку української мови у старшій школі. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2017. Вип. 1. С. 81–89.

9. *Українська мова: підруч. для 5 (6, 7, 8, 9) кл. загальноосвітніх навч. закл. з навчанням російською мовою* / [Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк]. Київ: Освіта, 2005 (2006, 2007, 2008, 2009).

10. *Українська мова: [підручник для 10 класу загальноосвітніх навч. закладів з рос. мовою навчання]* / Н. В. Бондаренко. Київ: Грамота, 2010.